

Gabriel JANER MANILA
Universitat de les Illes Balears

L'esperit de la Mediterrània a la Literatura Infantil i Juvenil

1. Introducció: únicament, una il·lusió òptica?

a alguns anys a Marsella, en l'acte de cloenda d'unes jornades de debat en què participaren intel·lectuals procedents dels països que voregen el Mediterrani —el mar entre

terres, mar mitològic que uneix les costes que abraça i les separa, alhora, en dos universos antagònics: la línia que fractura el Nord poderós i ric del Sud superpoblat i pobre— l'actriu grega Melina Mercuri llegí un comunicat en nom de tots els assistents en el qual reivindicava la urgent necessitat dels pobles mediterranis de salvaguardar el patrimoni cultural. Les terres que voregen aquest mar —venia a dir— han creat al llarg de la història les formes més altes de cultura i de convivència. D'aquí han sortit déus i profetes, aquí s'han plantejat per la via de la raó els grans problemes que atordeixen els homes. D'aquí han sorgit formes de convivència i lleis que han marcat els camins dels pobles. Caldria afegir-hi, encara, tot i que existeix el perill de caure en el tòpic: gresol de civilitzacions i encontre de cultures, patró de la bellesa i de l'art clàssics i, no obstant això, un sistema de pobreses enfrontades, de lluita duríssima per la vida; escenari de guerres, de creuades i d'exterminis ètnics; terres de tirans divinitzats en estàtues de marbre. La història sovint conflictiva, sovint dramàtica, d'uns territoris sobre els quals pots trobar els mateixos paisatges, una similitud de rostres i siluetes, i la coexistència de tradicions i festes que celebren la creixuda del sol, els perfums exultants de primavera —conceixeu el país del llimoner florit, on les muntanyes verdegèn i les palmeres es perden solitàries en el cel transparent?—, la plenitud de les collites d'estiu, les festes de tardor i les pluges: les grans torrentades. En una bellíssima cançó de Raimon es diu: «Al meu país la pluja no sap ploure: / o plou poc o plou massa. / Si plou poc, és la sequera; / si plou massa és un desastre. / Qui portarà la pluja a escola? / Qui li dirà com ha de ploure?» I la ruptura, cada volta més profunda entre les dues riberes. Ha escrit Edgard Pisani que el Mediterrani és una realitat que ha d'ésser construïda, primer com a concepte, després com a sistema i, finalment, com a realitat socioeconòmica. Però és una realitat que ha d'ésser construïda tenint en

compte que les cultures són aquí herència, identitat i recerca. No es tracta de reinventar el paisatge fastuós i màgic: les postes de sol, les roques colpejades pel mar, les platges tranquil·les, els alzinars ombrius i les pinedes...; sinó de penetrar en l'efervescència dels pobles que viuen arrapats a aquest doble litoral minat per continuats conflictes: el Mediterrani no ha estat mai un espai de fàcil convivència. Allà on la natura és bella i generosa, els homes són avars i malvats: havia sentenciat George Sand, en escriure *Un hiver à Majorque*, després d'aquell hivern de 1839 en què féu recés a l'illa en companyia de Frédéric Chopin: allí el músic polonès va compondre alguns dels seus més bells preludis. El Mediterrani del segle XXI haurà de passar per la inexorable creació a ambdues riberes d'una consciència construïda des del mosaic de paisatges i cultures que l'integren. El diàleg intercultural —devers cinc-cents anys abans de l'era cristiana, succeí a la Magna Grècia, escriví J.L. Borges, la millor cosa que registra la història universal: el descobriment del diàleg— haurà d'ésser la gran participació mediterrània en la construcció d'Europa. L'Europa que la literatura infantil i juvenil —els llibres que els nins integren en el seu espai de joc— ha de contribuir a configurar. Fa pocs mesos, en unes jornades que reuniren a Palma estudiosos procedents de diversos indrets europeus amb la finalitat d'escatir la contribució de la literatura infantil en la construcció d'Europa, vàrem insistir especialment en la necessitat de reconèixer-nos en una supranacionalitat construïda a partir de les diferències que la integren: «Ésser europeus consisteix a donar testimoni d'aquestes diferències. És necessari, doncs, participar en la configuració d'un imaginari col·lectiu europeu des de la manifestació de la diversitat».¹ Llavors cal preguntar-se: en quina mesura els llibres que llegeixen els nins i els joves participen en la creació d'un horitzó de reencontre solidari des de la diversitat i la diferència? No sé si el naixement d'aquesta consciència en una part i en l'altra del Mediterrani només és una il·lusió òptica, una ficció sorgida d'un mar tan fecund de llegendes. I, encara, hauria de parlar dels desequilibris econòmics que, en lloc d'unir les dues riberes, les encaren; de la contaminació derivada de la industrialització anàrquica; de la rampinya dels especuladors; del sor-

giment dels fanatismes religiosos... Però en la base de la mediterraneïtat, policonceptual i múltiple, s'entremesclen, com un gran fonament, les aportacions grega, romana, jueva, cristiana, islàmica... De Grècia ha rebut en heretatge el cànon estètic esdevingut clàssic, el llegat democràtic i la preocupació per l'autonomia del pensament. De Roma, la confiança en el valor de les institucions públiques. De la cultura jueva, la proclamació del monoteïsmes, la instauració de la llei com a norma que regula les relacions humanes, la creença en un poder que tutela, sever, l'arquitectura del món. Del cristianisme, la possible aproximació entre déu i els homes, per mitjà de l'encarnació del déu que es fa home. De l'Islam, estès per la ribera sud, el Mediterrani porta la marca d'aquesta civilització excepcional que féu sorgir, des del Bòsfor a l'Atlàntic, algunes de les creacions més belles de la intel·ligència humana.

Aquests estrats diversos —religiosos i culturals— es contradiuen en la mesura que les societats han volgut —i volen, encara— fer-ne veritats exclusives; llavors sorgeix la intolerància, i l'odi... i els crits de venjança. La ciutadania democràtica, l'autonomia de la cosa pública, el poder de la llei, la proximitat del déu que s'humanitza, l'humanisme laic..., són imatges sovint oblidades al fons del Mediterrani i que, no obstant això, en defineixen la profunda identitat.² El Mediterrani és Jerusalem, el Caire, Atenes, Venècia, Alexandria, Dubrovnik, Roma, Barcelona, Granada..., les simetries de l'Alhambra tan paregudes a les constel·lacions. I Homer, Sòcrates, Averrois, Ramon Llull, Galileu, Miquel Àngel, Leonardo, Gaudí, Joan Miró... A les riberes d'aquest mar es concentren totes les contradiccions de la humanitat. D'una banda el Partenó; de l'altra, les barques d'immigrants que fugen, de nit, de la fam ancestral i la misèria.

Però molt abans que els viatgers romàntics descobrisin les nimfes despallades, les vinyes vora el mar, les velles oliveres de soques mil·lenàries, les hortes de fruiters i els petits ports de pescadors: les xarxes esteses i el mar blau, amb dofins que salten i peixos vermells; molt abans, dic, Don Quijote, el cavaller de la trista figura, arribà a la ribera del Mediterrani: aquell mar que Miguel de Cervantes havia conegut tan de prop a la batalla de Lepant contra els turcs, entre soldats amuntegats en galeres. I l'espectacle d'unes naus que s'enfonsen incendiades, el mar vermell de sang. *Tendieron don Quijote y Sancho la vista por todas partes: vieron el mar, hasta entonces dellos no visto; parecióles espaciosísimo y largo, harto más que las lagunas de Ruidera, que en la Mancha habían visto...* (II part, capít. LXI). I, poc després: *El mar alegre, la tierra jocunda, el aire claro...* (II part, capít. LXI). En arribar a la ciutat de Barcelona, don Quijote va descobrir la impremta, el mar —alegre i clar—, i la malenconia: una certa tristesa.

2. En aquell temps en què els animals parlaven

Explicar rondalles, traslladar-nos de sobte al temps meravellós en què la vida de les dones i dels homes era i no era és, també, una de les grans experiències culturals vinculades a la Mediterrània. És cert que no es tracta d'una pràctica que les terres que voregen aquest mar posseeixen de manera exclusiva. Arreu del món, vora una llar de foc, ran del mar gelat, en una cabana de la selva, enmig d'una plaça, sota el porticat d'una església, trobarem un home o una dona disposats a contar una vella història: l'antic i fabulós costum d'explicar contes. Una pràctica que, durant milers d'anys, ha fascinat els infants i els homes de totes les terres.

Es tracta d'un material literari de tradició oral que ha travessat les generacions i el temps, explicat les vetllades d'hivern a la vora del foc, com en un ritual arcaic. A vegades, el narrador de rondalles podia ésser un viatger, un home que venia de lluny, revestit del misteri que guia el pelegrí solitari. La paraula del conte també és una paraula que ens arriba de lluny, màgica i obscura. Una paraula que desborda el significat estricte i es carrega d'una força poètica d'extraordinària eficàcia: prínceps invisibles, bruixes malvades, princeses que no saben riure, objectes que corren, joves galants transformats en bèsties, catifes que volen, portes que s'obren al conjur d'una paraula màgica, donzelles perseguides pel malefici d'una mala reina, joves que cerquen l'amor difícil de les tres taronges... Vet aquí la substància que configura la matèria poètica dels contes meravellosos. Una finestra que s'obre a la imaginació i una incitació constant a l'aventura i al risc de córrer món, la passió de cercar, més enllà de les postes de sol, la serena de les nits i la penombra verda dels boscos, l'aire seductor i fresc de la llibertat guanyada.

En les societats tradicionals en què eren explicats normalment, es produïa, perquè aquest era un dels poders dels contes, un corrent d'identificació entre el narrador i els que acudien a escoltar-lo. Però també sorgia aquest corrent entre el públic, el contingut del conte i la forma de contar-lo. El narrador o la narradora dominaven les regles del relat. Coneixien la gramàtica que regeix la comunicació oral i en sabien les estratègies. D'aquesta manera, aquella veu que arribava de lluny encarnava l'esperit de la col·lectivitat i esdevenia la veu que donava expressió a la saviesa que aquella societat humana havia acumulat al llarg de molt de temps.

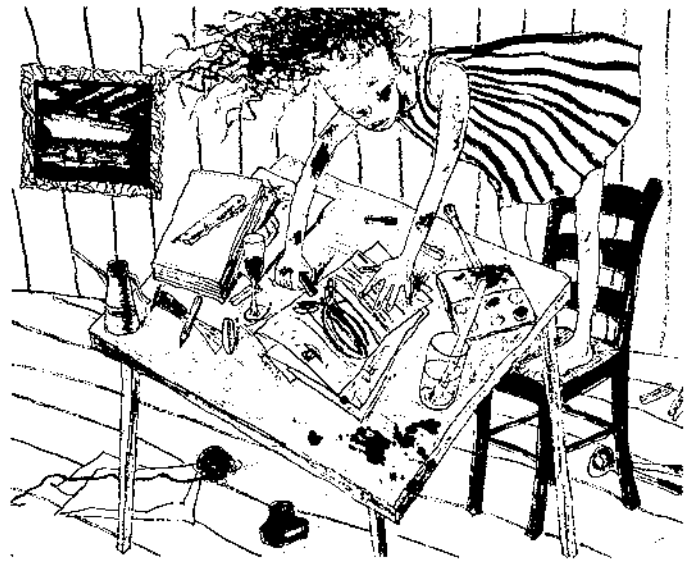
Han ajuntat aquesta saviesa a través d'una relació profunda amb la realitat, encara que a vegades se'ls ha titllat de defugir-la. Certament, les rondalles no són una crònica de la vida quotidiana ni cerquen reproduir amb exactitud els drames o els conflictes humans; però no els defugen. Més enllà de les històries que expliquen, s'hi perfilen certs problemes socials i polítics: la pobresa, la fam, la solitud. La tragèdia de l'abandó d'un fill enmig del bosc per causa de la misèria i l'infortuni. La societat que sorgeix en els contes és una societat dividida en classes —prín-

ceps i reis, senyors principals, burgesos, mercaders i pobres—, que presenten els sentiments i les actituds de les classes dominades enfront de les classes dominadores: l'admiració, la submissió, la burla. També hi apareixen referències a la sexualitat: a vegades festiva, d'altres dramàtica. I, sovint, a la realitat tràgica i cruel de les relacions humanes. Les rondalles ens expliquen la vida miserable de les classes populars i la misèria hi és present. Una misèria de la qual hom no se sent amb capacitat de sortir-ne si no és per art de bruixeria. Què podien somniar els pagesos i els burgesos de l'Antic Règim si no és esdevenir prínceps i princeses per causa d'encantament? L'encontre prodigiós entre l'impossible i la quotidianitat: la irrupció del meravellós en la vida real.

A la flor de la vida, els joves hauran d'escometre el seu compromís. Llavors partiran a cercar ventura, llavors tot el món serà seu. I arribaran a un paisatge de colors canviants, poblat d'imprevisibles criatures que sorgeixen inquietes al seu encontre. A les rondalles, la realitat posseïx una nova forma emergent, vinculada a la imaginació i a la meravella. Aquesta emergència, connectada als llenguatges simbòlics, és essencialment humanitzadora, perquè es tracta d'un procés pel qual organitzam l'experiència i atribuïm significació al caos: el món desordenat, incompreensible, agressiu, que tractam de significar mitjançant una història plena de vigor i, alhora, de bellesa poètica. El llenguatge simbòlic dels contes participa en la creació d'una personalitat independent i ens acompanya al llarg de molts de dies i nits. El cor s'hi compromet, mentre viatja la ment per les corbes de la generositat i el coratge. Aquells que inventaren les rondalles i aquells altres que les han contades eren gent que cercava entendre el món sense excessius optimismes, però que volien explicar-lo tot divertint-se en la contaça.

Però no és fàcil determinar la gamma de registres —l'inventari de funcions educatives— que un conte és capaç de mobilitzar. Hi ha, en primer lloc, el plaer d'escoltar la rondalla, de sentir-la renèixer en la veu màgica del narrador. Després, vindrà la capacitat de desvetllar la imaginació i obrir la intel·ligència als llenguatges que parlen simbòlicament de la vida. La capacitat de desvetllar el raonament i la seqüenciació lògica. Després dels tres anys, un nin és capaç de recordar les seqüències d'un conte molt senzill. Més tard, serà capaç de seqüenciar els materials d'una història i, encara més tard, d'interferir l'estructura del relat amb observacions i apreciacions inèdites.

Potser la gran aportació de les rondalles meravelloses a l'educació és aquella capacitat de provocar l'encontre sense tensions de l'univers màgic amb la realitat estricta i severa. El llenguatge simbòlic, amb les coses quotidianes que hi són simbolitzades. Aquesta és la lliçó sàvia dels contes antics. Una saviesa que ens facilita el coneixement del món i els seus múltiples, ignorats matisos, alhora que ens permet la maduració de l'equipatge d'emocions amb les quals, inevitablement, hem d'encarar-nos a la vida.³

Il·lustració: Wiebke Oeser

Però els contes tradicionals localitzen sovint l'acció fantàstica en l'àmbit geogràfic on han cercat recers. L'espai de l'illa de Mallorca —els paisatges illencs de l'occident mediterrani— és present als antics relats que recollí de la veu del poble, a les darreries del segle XIX, mossèn Antoni M. Alcover: les muntanyes, les garrigues, la voreira de mar i els cingles abruptes. I s'impregnen de la cultura pròpia de la terra on s'han afaïçonat al llarg de molt de temps. Els paisatges de la imaginació recalquen sobre els paisatges quotidians i s'encavalquen, fins a fondre's en un aliatge d'imprevisibles conseqüències poètiques.

Els perills dels viatgers per mar, l'hivern, tan poc propici per a la navegació; la necessitat del vent favorable, els patrons de barca, els mariners i les sirenes —dona de cinta en amunt i peix de cinta en avall—, que perseguien les barques, canta qui canta, per entretenir els mariners, els dies de mal temps, i desorientar-los a fi que les ones se'ls enduguin, mar endins...⁴ el peix Nicolau, que trespàs tots els mars i per aquesta causa pogué fer les cartes de navegar; les esquadres reials; les galeres; els pescadors; el mal temps; els corsaris... «La núvia d'Algendar / avui és a terra, / demà serà a mar...», diu un bellíssim romanç de l'illa de Menorca en què s'explica la història d'una jove que els pirates robaren el mateix dia de la noça. «Any per any, a les marines de Campos, de Santanyi, de Lluçmajor, a tots els indrets moratius, desapareixien homes fets, joves abrinats, donzelles a la flor del món, incorporats de sobte al martirologi anònim».⁵

No és estrany, doncs, que a ambdues riberes del mediterrani s'incorporin a les velles contances el testimoni i el drama de l'esclavitud: les incursions de pirates, els mercats d'esclaus, el treball forçat, la voluntat de fugar-se, el preu del rescat... A l'*Aplec de Rondalles mallorquines*, el tema de l'esclavitud hi és ben present a «El port de la cibolla blanca»⁶ on recalaven els pirates i portaven a vendre-hi el producte de les seves captures. Un dia, hi arribà el fill d'un vell mercader quan encantaven una jove que era filla d'un rei... Trobarem el món dels mariners a «Dos

patrons i una patrona».⁷ El patró Melcion i el patró Gaspar posen a prova l'honestetat de na Francina-Maria, amullerada amb un d'ells... La història conté un seguit de coincidències remarcables amb la narració II de la jornada II del *Decamerone* de G. Boccaccio; però, sobretot, contenen idèntica estructura narrativa. Es tracta d'una mateixa història la narració de la qual se situa en contextos diferents; però en el fons és una història d'amor adúlter.⁸ De bell nou, la pirateria a «En Joanet Carnisser»,⁹ caigut a les mans rapisseres dels corsaris. I un tema, conegut arreu gràcies al drama de Shakespeare: *El mercader de Venècia*, retrobat a «Sa mitja terça de carn»:¹⁰ un patró de nau en terra de moros no podia partir perquè no tenia diners per pagar les taxes portuàries, fins que un home ric d'aquella ciutat li deixà les mil lliures que li mancaven amb la condició que els interessos fossin mitja terça de carn del cos del patró, si no pagava abans de mig any.¹¹

Tres veus antigues han marcat l'evolució i el sentit dels contes populars mediterranis. Aquestes veus han representat alhora tres grans cultures: a) la veu del Talmud; b) la veu d'Homer; c) la veu de Shéhérezade.

a) La veu del Talmud

Són les antigues històries de la literatura hebrea, configurada des del segle IV abans de Crist fins a la conquesta àrab, mites i llegendes reunides en l'*agadà*: el corpus de materials narratius de procedència oral i moralitzadors que han acompanyat durant segles els comentaris a les lectures de la sinagoga, de les nits als calls, a la llum d'una llàntia. Relats que expliquen la creació del món; la caiguda de l'àngel; la creació del primer home i la primera dona; que descriuen el paradís i donen relació de com Eva fou seduïda per la serp; reconten el diluvi universal; la història de Noè i l'origen del vi; d'Abraham; de Josep; de Moisès; el lliurament de la llei; la història dels reis i dels profetes: David, Salomó, Esther...; la veritat dels somnis.¹² En una vella rondalla mediterrània en què s'explica la creació de l'home sobre una terra fèrtil, a la vora d'un riu abundós, es concreten les matèries diverses de què déu —el déu de la creació— va servir-se. Integren el cos del nostre primer pare vuit elements que va extreure de la naturalesa: el tors era d'argila; els ossos, de pedra; les venes, d'arrels; d'aigua, la sang; els cabells, d'herba; el pensament, de vent, i de núvols, el cor. L'argila, la pedra, les arrels, l'aigua... El vent fou la substància que va permetre que es construís el pensament de l'home, i res no hi ha tan veloç.¹³ Els núvols i les boires configuren la matèria del cor, feta de passions, d'irrenunciabls quimeres; però d'obscures pors que només el vent de la intel·ligència i la reflexió poden esbandir.

b) La veu d'Homer

És la veu d'un poeta cec. Borges deia que els antics grecs subratllaren la ceguesa d'Homer amb la intenció d'emfasitzar la força creadora de la poesia oral. Així, les paraules ens permeten explorar la memòria de les coses, de la mateixa manera que Francisco de Goya va tornar sord per escoltar els colors de la seva producció obscura.

La veu d'Homer es remunta al temps obscur. Des de l'obscuritat del temps ens parla de la gran epopeia dels herois i els déus. *L'Odíssea*, basada en l'estructura del conte popular, ens reconta l'aventura d'Ulisses de retorn a Ítaca, després de la guerra de Troia. El viatge transcorre cap a ponent —en un conte de l'illa de Mallorca, uns homes parteixen cada nit cap a llevant a cercar el dia— i haurà de vèncer a força d'habilitat —*polumechanos*, l'anomena Homer: ric en estratègies que permeten continuar la navegació— i d'astúcia les dificultats: els gegants antropòfags, les bruixes, els monstres...; el ciclop Polifem, el gegant d'un sol ull que volia afonar la nau d'Ulisses a força de pedrades; Circe, gairebé una bruixa, o potser una deessa; les sirenes; la visita al regne dels morts...¹⁴

El món clàssic omple de mites el vell mar: Èdip, Fedra, Antígona, Sísif, Iocasta. Andròmeda, Perseu... (Diuen que Zeus féu, a fi que duràs més el plaer, que la nit en què va engendrar Hèrcules duràs tres nits). Mites i contes que tracten de donar sentit a la vida, de representar per la via de la poetització els vells afanys dels homes i els déus. Sovint el conte explica una mateixa història i l'atribueix a personatges diversos, segons el lloc on recalca: la via làctia era el camí que portava a la casa de Zeus i s'havia format d'un broll de llet que rajà del pit d'Hera, quan Hèrcules, just acabat de néixer, començà a mamar. Al meu país, la via làctia —la carrera de sant Jaume, perquè diuen que mena a la ciutat de Compostel·la— es va formar amb la pols que s'alçava en passar el cavall del rei En Jaume I, el Conqueridor, en temps de la conquesta cristiana.¹⁵ Grècia és també la història dels amors d'Eros i Psique, segons l'explica Apuleius: el gran mite de l'animal nuvi i les rondalles de la bèstia enamorada. Es tracta d'un tema sovintejat i conegut al llarg dels segles, tan popular que difícilment podríem trobar un altre conte de fades l'argument del qual hagués experimentat tantes transformacions. A pesar de la gran quantitat de motius que integren els contes d'aquest cicle, l'element destacat de totes les versions i que constitueix l'eix que les articula és la transformació. La metamorfosi de l'home en animal determina tota l'acció del relat.¹⁶ Però el desencantament es produeix al llarg d'un procés d'enamorament. És l'amor de la jove protagonista que trenca l'embruïament de la bèstia: que serà un drac, un porc, un peix, un corb... Però es tracta d'un amor que salva i regenera, que parteix de la dissort i culmina en el guany de la felicitat. També Herodot recull abundants llegendes i tradicions del món mediterrani del seu temps amb l'afany d'explicar-nos la geografia imaginària dels pobles riberencs i el seu delit de conivència amb els propis fantasmes. El Mediterrani és, també, el mar de la falla, que Aristòtil emplaça entre els recursos retòrics de la persuasió. En el seu origen fou una literatura vinculada a la festa i al banquet: a una festa en la qual incideixen la sàtira i l'escarni, les representacions burlesques. Es tracta d'una poesia que ens proposa una pauta de conducta i, alhora, la il·lustra a fi de suggerir-nos un comportament, des de la crítica a la societat. Sòcrates

pren aquests recursos d'arrel popular i els incorpora al seu discurs. La paradoxa i la ironia de la faula, el seu caire crític, els atacs al poderós i a l'injust. La faula fou utilitzada per aquelles filosofies que es plantejaven la construcció d'una societat nova. Primerament, varen ser els socràtics; després, en època hel·lenística, els estoics i els cíncics.¹⁷ Els animals tornen a prendre la paraula esmolada i punyent de la sàtira, disposats a representar la vida dels homes i a escarnir-la.

c) La veu de Shéhérezade

Mai la veu que narra no havia aconseguit erotitzar-se amb tanta intensitat com la veu que explica els contes de *Les Mil i Una Nits*. Les modulacions de la veu, la melodia, l'energia dels gestos, la sonoritat dels mots, els silencis, activament fusionats en la configuració del sentit que adquireix la paraula. La veu hàbil, el somriure subtil de la jove narradora aconsegueix implicar tot el cos en la narració. Aquest ritme no és estrany a allò que cerca obtenir de les històries que explica: el guany de viure. Perquè contar històries equival a viure. Shéhérezade viu en la mesura que és capaç de continuar la narració dels seus relats, fins a l'infinit. Si Shéhérezade no tingués més contes a la memòria, seria executada. I si vol continuar vivint haurà de tornar a explicar una nit i una altra noves històries, mentre Shariar transforma el ressentiment i l'odi inicials en amor a la vida. El secret de Shéhérezade és la capacitat d'escapar de l'execució gràcies al misteri que teixeix entorn de les històries que explica: la tensió que crea, l'èmfasi que hi posa, la seva capacitat lúdica, l'enigma que gira sobre les paraules. Una instància de simbolització —de recreació de l'univers significatiu— significada per la veu. Aleshores, la ficció transita per la veu.¹⁸ I les històries que Shéhérezade explica una nit i una altra: la història d'«Aladí i la làmpada meravellosa», els «Viatges de Simbad, el mariner», la història de «Farizada, la del somriure de rosa», la d'«Alí-Nur i la dolça amiga», la d'«El mercader i el geni»... desprenen l'exquisida sensualitat i el plaer de viure, la fascinació pel desig, el gust per la memòria de les coses. Els viatges del mariner Simbad ens inciten a conèixer amb la fantasia, a habitar els paisatges impossibles de la ficció. La curiositat és allò que l'obliga a tornar a partir, després de cada viatge, per retrobar la imaginació perduda, el misteri inquietador dels somnis.

No és difícil trobar en els contes populars d'ambdues riberes del Mediterrani la influència de la cultura àrab. Si més no, algunes de les fascinacions que aquesta cultura ha exercit: el poder màgic de l'aigua, les fonts subterrànies, els pous de vena —una rondalla de l'illa de Mallorca porta aquest títol: «El pou de la lluna»— els tresors amagats, les herbes remeieres, les ciutats perdudes...

3. Un binomi possible

L'aportació del Mediterrani a la literatura infantil podria formular-se en els termes següents: *la reflexió sagaç*

d'Ulisses es conjuga amb la imaginació fantàstica del mariner Simbad. La proposta que formulà Gianni Rodari a la Grammatica della fantasia es dirigeix a posar de manifest la profunda vinculació que existeix entre la fantasia i la raó. Perquè no són forces contradictòries, la fantasia cerca el suport de l'experiència i, alhora, la modifica o la transforma. Llavors es tracta de filtrar l'energia que la raó fantàstica produeix i estimula. Es tracta d'escatir fins a quin extrem l'home nocturn projecta la seva influència sobre la vida. No és, la fantasia, una activitat de la ment que ens aparta de la realitat. Contràriament, la representa i n'elabora ficcions que l'expliquen per la via de la poetització. I, perquè només és possible en l'àmbit de la ficció, esdevé una creació imaginària, quelcom que explora els camins alternatius de la lògica quotidiana, capaç de trencar l'ordre acceptat de les coses, de conduir-nos a la transgressió i a la dissidència. I, al capdavall, cal considerar-la un joc de simulació. Un joc que permet que sorgeixin algunes coses que restaven tancades en l'inconscient... Llavors, no es tracta d'una capacitat incontrolable, ni d'una evasió, ni d'un refugi. És un joc poètic que ens permet caminar més enllà de les coses possibles. Un joc que ens possibilita la representació del món, que transforma la realitat perquè, de sobte, hi hem aplicat una lògica inèdita.

4. Pinocchio, Atalanta, Il Corsaro Nero, Le Petit Prince, Vendredi ou les Limbes du Pacifique...

No és difícil de trobar en algunes obres i en alguns personatges de la literatura infantil la voluntat de diàleg entre la fantasia i la raó —la insubornable raó d'Ulisses, l'enèrgica fantasia de Simbad—, que configura l'agudeses d'esperit de la Mediterrània. Puc veure-la, aquella agudeses, a *Pinocchio*, el pobre *buratino* sorgit d'un tros de fusta. La veu que ens explica la història s'assembla a la d'un narrador popular. Val la pena de recordar-ne el començament: «—No, anau errats. Hi havia una vegada un tros de fusta». Al rei de rondalla, Carlo Collodi oposa la senzillesa d'un tros gairebé inservible de fusta. *Un pezzo di legno* que havien destinat a la foganya. Hi ha en aquesta proposta quelcom d'especialment engrescador: qualsevol objecte per rústec que sembli amaga sempre una imprevista possibilitat de transformació.

He destacat el caràcter excepcional i insòlit del meravellós; però cal insistir en la funció que provoca i en el sentiment de l'extraordinari, d'un discurs que construeix altres mons amb les paraules i les imatges del món quotidià. De la mateixa manera que Geppetto se serveix d'un vulgar tros de fusta. O Joan Miró quan fa servir qualsevol residu que el mar ha tret sobre la platja per construir les seves escultures. Igualment que Antoni Tàpies construeix els seus collages. Però l'aportació més significativa de Tàpies a la història és la meditació a través de les formes estètiques sobre la naturalesa i la vida de l'home. Tàpies ens ha dit que som fets d'una matèria fràgil, germana del dolor i la por; que no existeix la separació entre l'home i la realitat: amb les formes erràtiques de la realitat, amb les matèries destrossades de la realitat, que configuren la imatge d'un món cansat i vell. I ens ha recordat —de la mateixa manera que ho havia fet Collodi— que, més enllà de la realitat estricta, amagades rere un tros de fusta, trobarem sempre el plor de les coses. Potser Pinocchio és la metàfora del nostre temps, com ho és l'obra de Joan Miró i la d'Antoni Tàpies. De la mateixa manera que també ho és l'obra de Joyce.

Puc veure-la, també, a la història d'*Atalanta*, de la qual Gianni Rodari se serveix per explicar-nos un seguit de mites vells amb paraules noves. És el relat d'una peripècia humana capaç de conduir-nos a la reconciliació amb els homes; perquè és el relat d'una presa de consciència. Abandonada pel seu pare —el rei d'una petita ciutat de l'antiga Grècia— al cim d'una muntanya, Atalanta fou recollida primerament per una óssa, que la va criar; després per Diana, la deessa dels boscos i de la caça. Atalanta va créixer, doncs, en contacte amb la natura, en plena llibertat. La natura fou —i això Rodari té prou esment de destacar-ho— més clement que els homes. Atalanta va rebre una educació natural, gairebé selvàtica. L'observació que feia dels caçadors i de la vida de la gent, el dia que arribava prop de les ciutats, la mort desgraciada d'una companya perseguida per un jove, l'havien conduïda a

odiari els homes. El relat no és més que el camí que ha de fer Atalanta des de la seva condició d'infant agrest fins a descobrir les passions que determinen la història dels humans. Les velles passions humanes que Atalanta haurà d'aprendre per la via dels mites antics: el tronc encès de Meleagre, la percaça del Velló d'Or, la història de Teseu, l'heroi capaç de vèncer el Minotaure i de recobrar per a Atenes, la seva pàtria, la tranquil·litat i la pau. Velles històries que parlen d'antigues passions. Al capdavant, els grans temes que marcaren la tragèdia com a gènere literari: l'amor i la mort, la gelosia i l'amistat, la justícia i la iniquitat, el valor de la saviesa i la grandesa del coratge humà a l'hora de combatre la misèria. Una lectura superficial ens portaria a la conclusió que Atalanta és un simple relat d'aventures. Jo crec que s'hi explica la més bella aventura dels homes: la peripècia que hem de seguir els humans per arribar a entendre els camins que menen a l'amor; camins difícils, plens d'inquietuds captivadores. Pels camins de la reconciliació amb els homes, Atalanta viurà l'aventura dels grans herois, acudirà a la conquesta de trofeus llunyans i de tresors ocults. Aprendre les dificultats que han de vèncer. Admirarà la saviesa de Teseu que sap renunciar al poder de rei absolut, perquè sigui el poble que es governi a si mateix.

Puc veure, també, la conjunció entre la fantasia de Simbad i la raó d'Ulisses a la novel·la d'Emilio Salgari *Il Corsaro Nero*, fatalment enamorat de la filla del seu enemic mortal, l'abandona a la mar sola en una petita nau...; a *Le Petit Prince*, d'Antoine de Saint Exupéry: «Una pana en el motor del seu avió ha obligat Antoine de Saint Exupéry a aterrar al desert del Sahara —escriu Jannine Despinette—. Això són els riscos del seu ofici. Comença la reparació sol en la infinita extensió d'arena «a mil milles de qualsevol terra habitada». La nit cau i s'adorm mirant el centelleig dels estels. Quan desperta el sol ja és alt i es troba davant un infant ros com el blat, que sense preàmbuls i de manera molt directa li demana que li dibuixi un anyell».¹⁹ Pierre Henri Simon ha dit: «per escriure *Le Petit Prince* cal un home que hagi tingut una infantesa i que s'hi refugii espontàniament com si fos la seva Pàtria secreta».²⁰ També, en els relats de Michel Tournier: *Vendredi ou les limbes du Pacifique*, *Gaspar*, *Melchior & Baltasar*, *La goutte d'or* (el difícil diàleg intercultural), etc. se'ns proposa de retrobar la força de la imaginació, de la literatura com a experiència que possibilita un altre saber, el d'aquella mentida que pot ser veritat. Hi és a *Les aventures d'en Perot Marrasquí* de Carles Riba; menut i espavilat, tan petit com el dit d'una criatura. Aprèn d'ésser previsor, enginyós, astut i decidit...

5. Un mar interior

Potser el Mediterrani només és un mar interior: un poc d'aigua salada al cor de cada home. Teseu entrarà de bell nou al laberint i tornarà a vèncer el Minotaure. Ícar vola, cau, però al Mediterrani mai no hi ha una caiguda defini-

tiva. Les gavines tornaran al teu port i tu tindràs el cor ple de peixos vermells. Potsar el Mediterrani és un mar interior: «Sus aguas tan limpias —ha escrit Manuel Vicent— son el fondo azul de la memoria, y la aspiración de belleza las convierte en una categoría de la mente. No llores por ese mar. Si alguien llega diciendo que en aquel espacio luminoso de la niñez navegan ahora buques pes-tilentos de guerra sobre el detritus de petróleo, no lo creas. Si aceptas esa desolación, también tú habrás muerto. Delfines muy azules seguirán saltando allí mientras mantengas limpio el corazón».²¹ La literatura que els nins i els joves fan seva, perquè la integren al seu espai de joc, ens incita a navegar per aquest mar; perquè, possible-ment, tota la literatura infantil és mediterrània.

Fa només uns pocs anys, amb els meus alumnes del Seminari de Literatura Infantil i Juvenil, férem un treball sobre alguns dels aspectes referits a la diversitat d'imaginaris que conflueixen actualment per mitjà de la tradició oral sobre la nostra illa. Es tractava d'entrevistar una persona nascuda fora de Mallorca, però establerta ací, on viu habitualment, disposada a recontar una història que hagués sentit explicar quan era un infant al seu país d'origen. Ens en varen contar moltes, unes de més belles que les altres. N'hi havia de Sud-àfrica, del Magreb, de Rússia, d'Alemanya, de Guinea, d'Argentina... Un jove magrebí ens va explicar aquesta història que no em sé estar de contar-vos:

«Això era un home pobre, molt pobre, que vivia de l'almoina que li feia la gent. Acudia als mercats, a les mesquites, a les festes... Allargava la mà i agafava allò que li donaven. Un dia li donaren dues llesques de pa i, veient que a prop d'ell, enmig de la plaça, hi havia un home que venia trossos de carn torrada, decidí d'acostar-s'hi amb el seu pa i demanar-li un tros d'aquella carn. Però aquell venedor no li'n volgué donar. Li va dir que aquella carn era per vendre i no per regalar-la. Aleshores, aquell home pobre observà que de les graelles sorgia el fum de la carn mentre es torrava, perfumat i saborós. I decidí de posar les llesques de pa a l'indret per on partia el fum a fi que s'impregnàs del sabor i del perfum de la carn. Llavors se'l menjà i el va trobar més gustós que mai. Però, arribats a aquest punt, el venedor li'n reclamà la seva part, tot dient: Tu has retingut el perfum de la carn que jo venci i no me n'has donat res a canvi. Just és que em paguis alguna cosa, perquè la carn és meua i tu me n'has pres una part del sabor. Anaren al jutge perquè prenguéss una decisió justa. El jutge els va deixar parlar, escoltà les dues parts i dictà la sentència:

«És veritat que la carn que es torrava sobre les graelles era teua i tu era el perfum que se'n desprenia i que aquest n'ha recollit a fi d'impregnar-ne el seu pa. És just que et pagui alguna cosa: Quan aquest home tingui algunes monedes haurà de donar-te-les. Tu les retindràs dins les teves mans, les palparàs ben palpades i en tastaràs el gust de tocar-les. Després les hi tornaràs, perquè són seves.

Aquestes foren les paraules del jutge i d'aquesta manera es complí la sentència».

Posteriorment vàrem saber que una versió molt similar d'aquest conte es troba recollida al Sendeban. Però nosaltres l'havíem sentit contar oralment per primera vegada i ens l'havia explicat un jove treballador magrebí. La sensualitat que es desprèn del conte —el perfum de la carn que impregna el pa, el gust de palpar les monedes— podria ésser una altra contribució mediterrània a l'imaginari col·lectiu dels europeus. ◆

*Aquest treball constituí inicialment una conferència pronunciada al Saló del Llibre de París, el mes de març de 1996 amb el títol: «L'Esprit Méditerranéen dans la Littérature de Jeunesse», en el marc d'un col·loqui organitzat pel Centre George Pompidou. L'original català fou publicat en *Estudis de Llengua i Literatura Catalana en honor de Joan Viny*, Universitat de Barcelona-Public. de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997. Finalment, el text definitiu, així com es publica a aquest número de *L'ARC*, constituí la lliçó inaugural de l'extensió universitària de la UIB a Eivissa, el mes d'octubre de 1997.

NOTES

(1) JANER MANILA, Gabriel. «La literatura infantil i la construcció d'Europa». *Estudis Balearics*, núm. 52. Palma, 1995.

(2) Veg. NAÏR, Sami. *Mediterráneo boy: entre el diálogo y el rechazo*. Barcelona: Icaria, 1995.

(3) Veg. JANER MANILA, Gabriel. «De bell nou, les rondalles». *FARISTOL*, núm. 17. Barcelona: Consell Català del llibre per a infants, octubre de 1993.

(4) ALCOVER, Antoni M. «La sirena de la mar». *Aplec de Rondalles Mallorquines*. Volum XXIV. Palma: Ed. Moll, 1976.

(5) LLOMPART, Josep M. *Pregó de fires*. Sóller: Imp. Marquès, 1974.

(6) ALCOVER, Antoni M. «El port de la cibolla blanca». *Aplec de Rondalles Mallorquines*. Volum X. Palma: Ed. Moll, 1929.

(7) ALCOVER, Antoni M. «Dos patrons i una patrona». *Aplec de Rondalles Mallorquines*. Volum X. Palma: Ed. Moll, 1929.

(8) Veg. SERVERA BAÑO, Josep. «Análisis de las estructuras narrativas de la narración II de la jornada II del Decamerón y la rondalla «Dos patrons i una patrona» de Mn. Alcover». *MAYURQA*, núm. 16. Palma: Facultat de Lletres, 1976.

(9) ALCOVER, Antoni M. «En Joanet carnisser». *Aplec de Rondalles Mallorquines*. Volum XXI. Palma: Ed. Moll, 1967.

(10) ALCOVER, Antoni M. «Sa mitja terça de carn». *Aplec de Rondalles Mallorquines*. Volum X. Palma: Ed. Moll, 1929.

(11) Veg. FERRÀ I MARTORELL, Miquel. «Rondalles de mariner». *DIARIO DE MALLORCA*, 12 de juny de 1981.

(12) ROMERO, Elena. *La ley en la leyenda* (Relatos de tema bíblico en las fuentes hebreas). Madrid: CSIC, 1989.

(13) Diverses endevinalles de Mallorca fan referència a la rapidesa del pensament humà, tan veloç com el vent: «Tu que pretens d'entenent // ¿me sabrás endevinar? / que és lo que més via fa / que es llamp, sa vista i es vent?» (El pensament) R. GINARD. *Cançoners populars de Mallorca*, vol. II. Palma, 1967, Pàg. 333. «A tu que no tens barrera / i es teu cap mai no es confon: / de ses coses d'aquest món / quina creus sa més lliquera?» (El pensament) G. JANER MANILA. *Pedagogia de la imaginació poètica*. Barcelona: Alta Fulla, 1996. Pàg. 64.

(14) Veg. PAGE, Denys. *Folktales in Homer's Odyssey*. Cambridge Massachusetts: Harvard University Press, 1973.

(15) JASSO, V. i TORRENS, C. *Presencia de los mitos griegos en los cuentos populares mallorquines*. Atenas: Instituto Cult. Español, 1986.

(16) Veg. JANER, Maria de la Pau. *Les rondalles del cicle de l'espòs transformat: pervivència en la literatura catalana de tradició oral*. Frankfurt am Main: Domus Editoria Europaea, 1993.

(17) RODRÍGUEZ ADRADOS, Francisco. *Historia de la fábula greco-latina*. Madrid: Universidad Complutense, 1984.

(18) JANER MANILA, G. «Als éssers humans els encanten les històries». In: *Literatura infantil i experiència cognitiva*. Barcelona: Pirene, 1995.

(19) DESPINETTE, Jannine. «Els herois europeus de la literatura juvenil. El Petit Príncep». *ESTUDIS BALEARICS*, núm. 52. Palma, juny/setembre de 1995. Pàg. 26.

(20) Citat per DESPINETTE, Jannine. *Ibidem*. Pàg. 29.

(21) VICENT, Manuel. *Del café Gijón a Itaca*. Madrid: El País Aguilar, 1994.